

ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА МИХАЙЛА (ЄРМАКОВА) ДО ДУХОВЕНСТВА ТА ВІРУЮЧИХ УКРАЇНИ ВІД 17 ЛИСТОПАДА 1927 Р.

У 1927 р. більшовицька влада в СРСР жорстокими репресіями проти ієрархії змусила церковну більшість гуртуватися навколо церковного лідера, який беззастережно підтримував державний курс. Тим самим гострота питання про канонічну спадковість церковної влади, яке тривалий час лихоманило Російську православну церкву (РПЦ) після смерті патріарха Тихона (7 квітня 1925 р.) і на якому достатньо довго пограла державна влада у своїх антицерковних інтересах, набула нової якості. Держава перейшла від ставок на внутрішні церковні суперечності і розкол православної єдності до політики визнання єдиної лояльної конфесії. Це тягло за собою всі негативні наслідки такого альянсу для інших – невизнаних – церков. Лідером, який висловив готовність очолити таку покірну владі церковну організацію, виявився митрополит Нижегородський Сергій (Страгородський). Він обійняв пост заступника патріаршого місцезблостителя та отримав можливість сформувати собі у підтримку Тимчасовий Синод, легалізований владою. Тим самим митрополит Сергій став біля стерня Російської православної церкви.

Водночас партійно-державна влада та нове керівництво РПЦ шукали відповідного церковного керівника для України.

Бажаною особою обом сторонам видався колишній екзарх України Михайл (Єрмаков). Відбувши з 1923 р. заслання за «контрреволюційну діяльність» і майже п'ять років відсторонений від керівництва справами, він знову був покликаний до виконання обов'язків екзарха. Припускаємо думки, що повернення надломленого репресіями митрополита Михайла далось передусім завдяки його готовності підтримувати абсолютне одержавлення церкви, що почав проводити в життя митрополит Сергій. Посередницька роль митрополита Сергія та його найближчого оточення, яке обрало варіант конкордату з атеїстичною владою, у поверненні екзарха очевидна.

Примітно й показово, що поставлення митрополита Михайла на чолі православної церкви в Україні відбулося не шляхом вияву колегіальної думки віруючих або хоча б місцевої ієрархії, а шляхом адміністративного призначення зверху. Ієрархія православної церкви була поставлена у складну ситуацію визнання і прийняття церковного лідера. Керівники різних рівнів мали визначитися із фактом адміністративного призначення, орієнтуючись на вікові православні морально-етичні принципи та нові соціокультурні запити, і, водночас, зважаючи на тиск атеїстичної влади. Ситуація ускладнювалася нерозв'язаністю національного питання, яке проявлялася і в церковній площині.

Знову приступаючи до виконання обов'язків екзарха, митрополит Михайл 17 листопада 1927 р. звернувся до духовенства та віруючих України з посланням. Це послання стало визначальним для багатьох пастирів і віруючих при формуванні власної позиції під час вибору своєї церковно-інституційної приналежності: йти за митрополитами Сергієм і Михайлом, чи до опозиції?

У джерелах та літературі неодноразово зустрічаємо посилання на текст цього важливого документу [1; 2; 3]. Проте донедавна його зміст залишався невідомим. Текст цього послання було виявлено нами у вигляді засвідченої копії в документах архівного фонду Лубенського окружного адміністративного відділу м. Лубни Лубенської округи, що зберігається в Державному архіві Полтавської області (Ф.Р–2126) [4, арк. 5–8]. Вміщений нами у додатках до свого дисертаційного дослідження з історії інституційного розколу православної церкви в Україні [5, с.505–509], він тим не менше ще не звернув на себе належної уваги дослідників. Ознайомлення науковців з текстом цього документу і є метою даної публікації.

Додамо, що значення цього послання в Україні було порівняним зі значенням відомої декларації митрополита Сергія. На нього відгукнулися ідейні прихильники та противники в середовищі РПЦ і Соборно-Єпископської та Синодальної церков. Як і декларація митрополита Сергія, послання екзарха Михайла сколихнуло хвилю релігійної полеміки у 1927 – 1928 рр. На сторінках «Українського Православного Благовісника» – офіційного органу Священного Синоду Української Синодальної церкви, було опубліковано кілька великих статей, спрямованих проти звернень митрополитів [6; 7; 8]. Поряд із декларацією, послання стало новим фактором розколу в ортодоксальній церкві, давши імпульс формуванню сталої антисергієвської опозиції, що згодом вилилося у рух т. зв. «непоминаючих» та постанов Істинно-православної церкви.

Публіковане нижче послання дає змогу більш реалістично оцінити як ситуацію, що склалася в православ'ї України (яке з початку 20-х рр. XX ст. перебувало у стані розколу), так і визначити пріоритети та аргументи ієрархів, які намагалися виступати від імені української пастви Російської православної церкви.

Звернемо увагу на принципові моменти, які дають можливість зрозуміти побудову, тональність і аргументацію послання та оцінити вагу запропонованих у ньому компромісів.

Ключовою ідеєю послання була теза про єдино можливий шлях розвитку церкви – шлях беззастережної політичної лояльності. Ця теза знайшла обґрунтування у ряді положень.

Послання повідомляло про порушення екзархом клопотань перед владою УСРР щодо легалізації виконавчих органів церкви. Ідея легалізації імпонувала більшості віруючих, які втомилися від

неврегульованого статусу церкви в державі. Духовенство, й особливо – парафіяльне, розуміло тяжкі наслідки для церковної організації та духовного життя загалом, які витікали з неврегульованого стану державно-церковних відносин. Правова невизначеність була однією з основних причин ерозії традиційного православ'я й духовності. Факт легалізації структур центрального апарату церкви – законно визнаного заступника патріаршого місцєблюстителя і Тимчасового Синоду при ньому – був серед перших і найпереконливіших способів демонстрації широкому загалові служителів і віруючих факту легітимності церкви, з іншого боку – демонстрацією місцевій владі цієї легітимності, як запорука отримання «охоронної грамоти» на безперешкодну діяльність. Тому теза про «порушення клопотання», оперта на вже отриману легітимність лідера, була вагомою та переконливою.

Екзарх Михаїл дозволив собі дати оцінку декларації митрополита Сергія, підкресливши, що цілковито поділяє основну ідею: «так цілком справедливо писав далі Високопреосвященний Митрополит Сергій». Зауважимо, що в церковній практиці ієрархічних стосунків, оціночне висловлювання екзарха на адресу дій заступника патріаршого місцєблюстителя можна вважати явищем «перевищення повноважень». Але за цим кроком не послідувало адміністративного покарання, що свідчило або про попередню узгодженість такої оцінки, або про елемент хибкості й непевності влади митрополита Сергія на той час. Вірогідно, були наявні обидві обставини.

У посланні відстоювався всесоюзний формат легалізованого православного сектору України, з виразним визнанням загальноросійських пріоритетів на постімперському просторі. Такий підхід апіорі підкреслював інституційну спадковість від РПЦ частини церкви, очолюваної екзархом. Вірогідно, це був засіб заспокоєння більшості віруючих, яким власна психологія яких не давала «відірватися» від російської «пуповини», але водночас – і засіб заспокоєння влади, що ставила на церковну структуру, потужну у загальнорадянському просторі. Зокрема, екзарх юридично спирався на декрет Раднаркому РСФРР 1918 р., а не Робітничє-селянського уряду України 1919 р., про відокремлення церкви від держави. Кілька разів у тексті послання лунали запевнення про щирі готовності церковної більшості до законослухняності не в межах республіканського послушення – українського громадянства, – а в межах рамок громадянства СРСР. Пригадаємо, що на 1927 р. в СРСР ще існувало подвійне громадянство: союзне і республіканське. Але для закордонних стосунків вже з 1931 р. впровадили лише єдине – союзне [9, с. 446]. РПЦ в Україні відчувала кон'юнктуру і демонструвала свою відповідність політичному моментові, навіть випереджаючи у питаннях громадянського статусу світську владу. Це доводять рядки послання: «ставимо собі за обов'язок громадянської повинності засвідчити перед Радвладю нашу щирі готовності бути цілком законослухняними громадянами Радянського Союзу»; «своїх громадянських обов'язків перед Радянським Союзом».

Провину за попередню неунормованість державно-церковних відносин екзарх Михаїл, як і митрополит Сергій, покладав тільки на діячів церкви. Тільки пастирів і архіпастирів він визнавав винними за внесення у церковне життя «елементу політики у формі заклику до невиконання державних норм і непокорі їй представникам». Громовідводом основних звинувачень церкви в активній політичній опозиційності послання робило політичну еміграцію, духовенство на еміграції, яке із-за кордону повело «сильну політичну агітацію проти існуючої у нас законної Радянської влади». Ідея «провини» підносилася до рівня політичного ostracismu всім інакомислячим: «... засуджуючи і забороняючи втручання духовенства у справи політичні».

Стаючи на угодівську позицію щодо прийняття усіх вимог влади, екзарх Михаїл, тим не менше, побіжно прохоплюється визнанням нефункціональності декларованої радянською владою моделі «відокремлення церкви від держави». У невізасній та завуальованій формі в посланні констатується волюнтаризм державців при конструюванні відносин між церквою та державою. Зокрема це вбачаємо у використанні базовим, для характеристики правових стосунків більшовицької влади з церквою, абсолютно неюридичного поняття – «довіра Радвлади».

Послання характеризує прояви системної кризи, котрої зазнала церква за умов відсутності такої «довіри», потерпання від її відсутності значної кількості єпископів. Цю ситуацію автор послання назвав «розвалом церкви». Хоча при цьому він змішує причини і прояви деструктивних явищ, все ж окреслені ним структурні елементи розвалу варті уваги. Зокрема, визначено: 1) відсутність центрального апарату управління церквою, як наслідок – падіння дисципліни; 2) поширення єресей і розколів; 3) захоплення діячів церкви політикою; 4) відсутність духовних навчальних закладів; 5) відсутність церковних друкованих видань. Автор послання вбачав у взаємодії цих факторів причину того, що церковне життя в Україні далеке «від життя нормального, спокійного і мирного».

Тож, послання екзарха Михаїла жодним чином не звинувачувало радянську владу у створенні нестерпних умов для діяльності релігійних організацій і не акцентувало уваги на революційному нігілізмі представників влади всіх рівнів у відношенні до церкви. Воно виводило церкву виключно на рівень самозвинувачень.

Беручи на себе місію початку «благоустрою християнського церковно-громадського життя в Україні», екзарх Михаїл закликав «молитися за владу». Слідування цьому «посиленому» заклику, який покликувався на волю Спасителя, заповідь апостола Павла, а також аргументувався іншими словами зі Святого Письма та прикладами діянь святих, розцінювалося як «міцна основа нашому спокійному життю в умовах теперішнього часу».

Не дивлячись на висловлені у посланні митрополита Михаїла ідеї всеросійської церковної єдності та пріоритетів союзної громадянської спільності, в ньому свідомо і чітко пролунали й автономістичні ноти. Вони відображали реальні прагнення віруючого українського суспільства до

релігійного самовизначення та несли на собі ще недавній болючий відбиток скасованої 1924 р. патріархом Тихоном церковної автономії України.

Переконалися у потужності прагнень до національного церковного будівництва в тогочасній Україні дозволяє погляд на пріоритети ідеологічних засад конфесій, що виникли внаслідок розколу єдиної православної церкви.

Під впливом української національної революції розгортався рух до створення помісної української церкви. На Всеукраїнському православному церковному Соборі у Києві в 1918 р. Українська православна церква отримала автономний статус у складі Московської патріархії. Проте, в ній не впинявся рух до проголошення автокефалії.

Першою автокефалією православної церкви в Україні проголосила Українська автокефальна православна церква на Всеукраїнському Соборі у жовтні 1921 р. Цю ж саму ідею підняли організатори української обновленської церкви у лютому 1923 р. Дещо пізніше, як один із основоположних принципів своєї організації, автокефалію задекларувала Українська Соборно-єпископська церква (червень 1925 р.).

Церковна більшість, яку на той час репрезентувала Російська православна церква в Україні, точніше – її український екзархат, і від якої дистанціювалися вищезазначені новостворені церкви, ще у вересні 1922 р. висловилися так: «Українська Церква віднині стала на шлях автокефалії». Це рішення озвучив Київський Православний Церковний Собор єпископів, кліру і мирян (2–4 вересня 1922 р.). Тож, усе православне середовище України до середини 20-х рр. рухалося у бік набуття національних форм самоорганізації.

Але централістичні зміни радянської політики, які сталися у другій половині 20-х рр., а надто – після 1927 р., коли Й. Сталін утвердився в ролі одноосібного лідера компартії, внесли замішання у цю перспективу, що, за великим рахунком, була визначена логікою європейських цивілізаційних зрушень.

Зміни формату суспільно-церковних відносин, які відбувалися на тлі боротьби за правонаступність церковної влади після смерті патріарха Тихона, позначилися ідейними шуканнями й хитаннями церковних лідерів. Позиція екзарха Михаїла у цій ситуації засвідчила глибокий розкол українського православ'я, формування нової вісі церковної політики при одночасному збереженні виразної національної специфіки процесів у церковному середовищі України.

Виразний національний контекст відчувається в самій назві послання: «Архіпастирям, клірикам, чесному чернецтву і всім вірним чадам Української Православної Церкви» (*підкреслення наше. – О.І.*).

Аналіз тексту доводить, що в його назві не випадково була вжита власна назва автономної української церкви при тому, що автономії реально вже не існувало. Послання виразно віддзеркалило наміри митрополита і його оточення поновити автономію. Про це дізнаємося вже з перших рядків документа: «після п'ятирічної відсутності моєї у кормила управління Церквою Українською, Патріархом Тихоном, який спочив у Бозі, моєму водительству ввіреній, призиваюсь нині стати на чолі цієї дорогої для мене – Церкви». Сумнів щодо автономістських намірів екзарха розвіює наступна фраза: «Мною порушено клопотання перед Українською Радянською владою про легалізацію виконавчих органів Української (підкреслення наше. – О.І.) Старослов'янської Православної Церкви: Священного Собору, Вищої церковної Ради і Окружних Рад, оскільки церква наша може вільно розвиватися з внутрішньої і зовнішньої сторони, лише ступивши на легальний шлях свого існування».

У посланні вживалися вирази: «...Нашої Української Православної Старослов'янської Ієрархії», «на користь Всеукраїнської Православної Старослов'янської церкви», «Церква Українська», «чадам Православної Української церкви», переконуючи читачів і слухачів, що адміністративна лінія, якої тримався екзарх, передбачала реальну автономію УПЦ у складі РПЦ. Термін «Російська Православна Церква» (в оригіналі – «Русская». – О.І.) згадувався тільки одного разу, і то не стільки в об'єднавчому контексті, скільки в контексті осуду дій її ієрархів, які разом з політичною еміграцією втекли за кордон.

Констатуючи сумне явище «розвалу церкви», митрополит Михаїл схильний був говорити не стільки про загальноросійські проблеми, якими їх бачили з російської церковної столиці чи російської глибинки, скільки про реалії України: «У теперішній час Церква в Україні, можна сказати, роздирається на частини самосвятами, обновленцями, лубенцями, діяльною церквою та ін.».

Отже, як не парадоксально, але повернення митрополита Михаїла до керівництва українськими єпархіями Російської православної церкви супроводжувалося спробами відновлення статусу автономії української церкви.

Митрополита Михаїла з Україною зв'язувала й власна доля. В Україні він формувався як особистість. У 1887 р. закінчив Київську духовну академію. В Україні прийняв чернечий постриг. Працював викладачем Київської духовної семінарії [10, с. 874]. Він на власні очі бачив пересічного українського віруючого, його буденні й високі духовні запити, мав змогу відчутти специфіку української релігійності та зміни, яких зазнало українське суспільство за постімперської доби. Такої можливості був позбавлений митрополит Сергій. Уродженець Нижегородської губернії, він протягом духовного служіння знаходився далеко від України. Служив настоятелем посольської церкви в Греції, помічником начальника Японської місії, єпископом Фінляндським, єпархіальним архієреєм у рідному Нижньому Новгороді. Отож, його відчуття єдності всеросійської церкви зігрівалися й міцніли у великоросійській глибинці та у закордонній ностальгії. Порівняння умов діяльності митрополитів пояснює як можливість глибшого розуміння екзархом Михаїлом проблем України, так і великоруські патріотичні почуття митрополита Сергія.

Свідченням українського автономізму екзарха Михайла може бути й відхилення ним пропозиції патріаршого місцєблєститєля Петра (Полянського) у грудні 1925 р. прийняти на себе виконання обов'язків заступника патріаршого місцєблєститєля. Цей крок можна розцінювати як небажання відсторонюватись від справ в Україні заради тимчасової, хоча й вищої, посади.

Наведені міркування, взяті у сукупності, переконують, що митрополит Михайл мав прагнення продовжувати лінію української автономії.

Проте загальне загострення внутрішньоцерковної ситуації в РПЦ після декларації митрополита Сергія (29 липня 1927 р.) змусило його до поступок московському централізму. Ознаками цих поступок стала практика призначень митрополитом Сергієм, а не українським митрополитом, ієрархів на українські кафедри. В Україні навіть не проводились попередні обговорення і обрання кандидатур. Митрополит Сергій не виявив прихильності до поновлення канонічного статусу автономії православної України навіть у початковий час перебування на посаді заступника патріаршого місцєблєститєля, не підтримував ідеї створення в Україні Священного Собору та Вищої церковної Ради. Невідоме жодне з його послань, яке було б звернене до українських єпархій, як особливої структури у складі РПЦ. Всі ці факти підкреслюють однозначно централістичне бачення ним перспектив російської церкви у православній Україні.

Така лінія поведінки помітно контрастувала з курсом патріарха Тихона. Вона віддзеркалила великодержавницький ремікс політичної лінії РПЦ і авторитарного стилю заступника патріаршого місцєблєститєля, який зосереджував у своїх руках все ширшу владу. Ще нескорена опозиція наголошувала на очевидних порушеннях канонічного устрою РПЦ. Запис бесіди представників опозиції – «йосифлян» – з митрополитом Сергієм (Страгородським), яка відбулася незадовго до прийняття цитованого далі послання – 12 грудня 1927 р., – показує рецепцію імперських принципів церковного управління. Тоді лєнінградські опозиціонери підкреслили «кишеньковий» характер і декоративність вищої гілки церковної влади – Тимчасового патріаршого Священного Синоду: «...а Синод особисто при Вас[,] начебто є Вашим секретарем[,] чи не так?» [10, с. 536–537]. (Доречно пригадати, що відповідно до рішень Помісного Собору РПЦ 1917–1918 рр., Синод мав складатися з тринадцяти членів у наступному складі: патріарх (головуючий) і митрополит Київський, як постійні члени, шість архієреїв, обраних соборами на трирічний термін а також п'ять членів, яких Синод викликав з єпархій на рік [11, с. 41]. Порушення цього демократичного принципу організації Собору вже свідчило про авторитарну інтерпретацію митрополитом Сергієм канонічних норм.

Екзарх Михайл доволі стрімко відмовився від ідеї автономії української церкви. Констатуємо це, проаналізувавши текст послання заступника патріаршого місцєблєститєля і Тимчасового патріаршого Священного Синоду від 31 грудня 1927 р., підписаного, серед інших ієрархів, і екзархом України з повним його титулуванням: «Патріарший Екзарх Михайл [Єрмаков], митрополит Київський, Галицький і всея України». Воно було звернене до «Преосвященних Архієпископів, пастирів і всіх вірних чад Святої Православної Російської Церкви». Даний документ свідчить про обґрунтування канонічної непогрішності лінії митрополита Сергія, він закликав «залишитися в союзі з законною церковною владою», якою вважався сам митрополит Сергій і його Синод. Серед аргументів про непогрішність митрополита наводилися свідчення успішного зовнішньоцерковного курсу й позитивної реакції на нього з боку інших церков – найближчих сусідів. Називалися церкви, які після розвалу Російської імперії набули автономного статусу: «З'явилася можливість зав'язати офіційні зносини і з Православними Церквами за кордоном, і передусім зі Східними Патріархами. Предстоятелі Церков Японської, Литовської і Латвійської, засвідчуючи своє повне єднання духу з нашою Патріархією, висловили бажання залишитися до неї в канонічних відносинах, що встановилися, а предстоятелі Церков Польської і Фінляндської, канонічне положення яких остаточно ще не вирішене, з готовністю повідомили нам відомості про свої церковні справи. Так само, значна більшість духовенства російського в Західній Європі, на чолі з Преосвященним Управляючим закордонними парафіями митрополитом Євлогієм [Георгієвським], архієпископом колишнім Білостоцьким Володимиром [Тихоніцьким], єпископом колишнім Бельським Сергієм [Корольовим] і колишнім Севастопольським Веніаміном [Федченковим], порушили клопотання про залишення їх у віданні Московської Патріархії, давши відповідні зобов'язання. В адміністративному відокремленні від нас хочуть бути лише ті, хто не може відректися від уяви про християнство як силу зовнішню і торжество християнства у світі схильний бачити лише в пануванні християнських народів над нехристиянськими» [10, с. 548]. Отож, серед автономних церков Українська Православна Церква не значилась. Її автономія згасла, принесена в жертву моноліту Російської церкви, що й було скріплено підписом екзарха. Лише протягом місяця, який минув від послання екзарха Михайла 17 листопада 1927 р. до послання заступника патріаршого місцєблєститєля 31 грудня 1927 р., від автономії залишилося тільки титулування митрополита, як вищості духовної посади над всіма ієрархами України, та на представництво ним інтересів православної України в Московській патріархії.

Таким чином, висловлені у посланнях думки проливають світло на еволюцію ідеї церковної автономії України як в середовищі вищих церковних кіл РПЦ, так і в позиції самого митрополита Михайла. Підкреслимо, що причини, які спонукали екзарха до швидкої зміни позиції, формувалися в кількох площинах. Найвагомішими вважаємо наступні: різке загострення боротьби в церкві за право уособлювати офіційну лінію після декларації митрополита Сергія; підтримка державною владою курсу митрополита Сергія; особистісні риси ієрархів. Автор фундаментальної збірки актових документів РПЦ за 1917–1943 рр. М. Губонін характеризує митрополита Сергія як людину жорстку, рішучу,

безапеляційну. Оскільки на таку людину зробила ставку державна влада, цього не міг не розгледіти досвідчений управлінець екзарх Михайл. Принагідно згадаємо, що управлінські й харизматичні якості Михайла були не менш ціновані високою ієрархією. За чотири дні до свого арешту, 6 грудня 1925 р., патріарший місцєблєститєль митрополит Крутицький Петро (Полянський) назвав екзарха Михайла одним і з трьох можливих заступників своєї посади. Причому його кандидатура була названа другою після кандидатури митрополита Сергія (Страгородського) [10, с. 422, 815]. За таких умов вибір владою митрополита Сергія в якості лідера міг стати сигналом сановнику Михайлу для усвідомлення безперспективності подальшої боротьби за власну лінію та для приборкання власних амбіцій. Не можна виключати й варіанту авансування більшовиками обох кандидатур для ослаблення їхніх позицій під час переговорів з владою. Увесь цей комплекс обставин і призвів до швидкоплинного згортання митрополитом Михайлом проекту відновлення церковної автономії України.

Митрополит Сергій, зі свого боку, не міг зігнорувати митрополита Михайла. Втрата його підтримки могла позначитися реальною втратою для РПЦ стратегічного регіону – України.

Особливо важливою така підтримка була на перших порах утвердження влади митрополита Сергія. Тогочасні джерела повідомляють про факти посилення сепаратних церковних рухів в Україні в час боротьби за наступність церковної влади після смерті патріарха Тихона. Зокрема, «Український Православний Благовісник» звертав увагу на появу в першій половині 1926 р. в м. Глухові « нової ініціативної групи » під керівництвом протоієрея з м. Новгород-Сіверська Миколая Суворова. Група « виділилася з тихонівщини » і поставила за мету об'єднати православні парафії « Єдиної Старослов'янської Православної Церкви » Глухівщини. Канонічне обґрунтування своєї позиції група знаходила в постановах Київського Собору 1918 року, на якому отримала благословення від патріарха Тихона самостійність Української Церкви на началах автономії [12, с. 10]. З'їзд кліру і мирян Нижньосірогозького округу, що відбувся 7 червня 1926 р., обговоривши питання становища православної церкви, прийшов до висновку про організаційний розрив з « тихонівським угрупованням » і « неприєднання до жодної з решти існуючих нині угруповань, оскільки не впевнений у їх канонічності » [13, с. 112].

Ідею Нижньосірогозького з'їзду підтримали двоє благочинних Мелітопольської єпархії, випустивши восени 1926 р. послання до пастви із закликом відмежуватися від існуючого керівництва РПЦ на час « до Вселенського Собору » [13, с. 112-113] (який планувалося скликати 1927 р.).

Церковна еліта, як і державні розкольників церкви, враховували потребу залучення на свій бік таких ієрархів, як митрополит Михайл, які своїм авторитетом мали підсилювати аргументацію канонічності їхнього курсу.

Але ряд причин, зокрема – адміністративні справи під час формування митрополитом Сергієм своєї команди, а також похилий вік та підірване здоров'я утримували митрополита Михайла на віддалі від України. Майже постійним місцем перебування екзарха у останні роки життя, як пише В. Пашенко, зробилася Москва [14, с. 102]. Хоча відомо, що менш ніж за рік до смерті, у 1928 р., він оселився в одному з приміщень Михайлівського Золотоверхого монастиря [15, с. 458]. Там він і помер 30 березня 1929 р. у віці 67 років [15, с. 895].

Публіковане послання переконує, що окремі його положення не втратили своєї актуальності й на початку ХХІ ст. Воно спонукає діячів держави та церкви до переосмислення пріоритетів державно-церковних та міжконфесійних відносин та перспектив розбудови помісної української церкви.

Послання митрополита Михайла дійшло до нас у машинописній копії у справі під назвою: « Виписки із протоколів окружних з'їздів та нарад Соборно-Єпископської течії. 17 листопада 1927 р. – 25 жовтня 1928 р. » [4]. Привертає увагу, що у справу (Спр. 670) вміщено копії документів, які стосувалися питання конфлікту в православній церкві з приводу канонічної спадковості влади і невизнання митрополита Сергія законним главою церкви та легітимності його Синоду.

Ця справа, вірогідно, була сформована у відділенні релігійних культів Лубенського окружного адміністративного відділу, де вона і відкладалася. Про це свідчить і більш вживаний у радянських установах папіросний папір, на якому трьома різними друкарськими машинками надруковано копії чотирьох різних документів.

Наприкінці копії послання екзарха Михайла олівцем позначено дату « 8/ вересня 28 р. ». Спосіб подвійного (машинописного й рукописного) датування копій двох інших документів, збережених у справі поряд із зазначеною, а також аналогічність почерку людини, яка ставила дату на документі, дозволяє припустити, що таким чином було зафіксовано час надходження цієї копії до справ адміністративного відділу.

У публікації збережено мову, стиль і орфографічні особливості документа. Це ж стосується й написання з великої літери низки термінів і аббревіатур, традиційно вживаних у 20-х рр. ХХ ст., а також церковної термінології.

Скорочені частини слів відтворено в квадратних дужках. Незрозумілі місця тексту зауважено у примітках. Очевидні помилки виправлено без застережень.

Висловлюємо надію, що публіковане джерело буде належно поціноване дослідниками української церковної історії і допоможе більш глибоко пізнати сутність суперечливих суспільних та церковних процесів, виявом яких було послання екзарха Михайла.

Джерела та література

1. Шкаровский М.В. Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви. – СПб., 1999.
2. Біланич І. Еволюція Української Православної Церкви в 1917–1942 роках: автономія чи автокефалія. – Львів, 2004.
3. Ігнатуша О.М. Реєстраційні документи релігійних громад як масові джерела до вивчення історії церкви в Україні (20–30-ті роки XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. XVII.
4. Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-2126. – Оп. 1. – Спр. 670.
5. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні в умовах модернізації (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.): Дис... докт. іст. наук.: 07.00.01. – Запоріжжя, 2006.
6. Арефский Н. По поводу обращения временного (сергиевского) патриаршего синода // Український Православний Благовісник. – 1927. – № 19–20.
7. А. По поводу обращения б. Экзарха Украины, м. Михаила к верующим // Український Православний Благовісник. – 1928. – № 2.
8. Уох. К изучению действительности // Український Православний Благовісник. – 1928. – № 9.
9. Стахів М., Маркус В. Громадянство // Енциклопедія українознавства. – Т. 2 / Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові: [Перевидання в Україні]. – Львів, 1993.
10. Акты святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти. 1917–1943 гг. / Сост. М.Е. Губонин. – М., 1994.
11. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. – М., 1995.
12. Глухов // Український Православний Благовісник. – 1927. – № 17.
13. Из церковной жизни Мелитопольской епархии // Український Православний Благовісник. – 1927. – № 7.
14. Пашенко В.О. Трагедія Руської православної церкви крізь долю її єпископів // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XV.
15. Другий Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ. 17–30 жовтня 1927 року. Док. і матер. / Ред. кол.: В.А. Смолій (співголова), П.С. Сохань (співголова) та ін. Упоряд.: С.І. Білокінь, І.М. Преловська, І.М. Старовойтенко. – К., 2007.

Документ

Послання патріаршого екзарха України митрополита Михаїла (Єрмакова) до духовенства та віруючих України із закликом лояльності до влади та на підтримку заступника місцеблюстителя патріаршого престолу митрополита Сергія (Страгородського)

17 листопада 1927 р.

Копія¹

БОЖИЕЙ МИЛОСТЬЮ

Смиренный Митрополит Михаил² Экзарх всея Украины возлюбленным во Христе Архипастырям, Клирикам, честному иночеству и всем верным чадам Украинской Православной церкви

„Благодать Господа нашего Иисуса Христа, и любовь Бога Отца, и общение Святого Духа со всеми Вами“

(2-е Кор. XIII, 13)

По воле Всеблагого Промысла Божия, по благословению Заместителя Патриаршего Местоблюстителя Высокопреосвященного Митрополита Сергия³ и Патриаршего при нем Синода, я снова, после пятилетнего отсутствия моего у кормила управления Церковью Украинской, призываюсь ныне стать во главе этой дорогой для меня – Церкви.

Мною возбуждено ходатайство перед Украинской Советской Властью о легализации исполнительных органов Украинской Старославянской Православной Церкви: Священного Собора, Высшего церковного Совета и Окружных Советов, ибо церковь может свободно развиваться с внутренней и внешней стороны, лишь вступив на легальный путь своего существования.

Сообщая о сем важном событии, призываю всех Вас, дорогие сотрудники и пасомые, объединяться для возсосидания с Божией Помощью, единства нашей Православной Церкви, столь нарушенного сильно в предшествующие годы.

23-января 1918-года был издан декрет „об отделении церкви от Государства и школы от церкви“. В силу этого декрета православная религия признается частным делом граждан. Не возражая против принципа аполитичности Церкви в Государстве, некоторые пастыри и Архипастыри выступили с протестом против запрещения государственной Властью церковным религиозным обществам владеть собственностью, против лишения их прав юридического лица и против национализации всего

церковного имущества. Тем самым, однако, в церковную жизнь был внесен элемент политики в форме призыва к неисполнению Государственных норм и неповиновению властям предрержащим.

Помимо сего некоторые Иерархи Русской Православной Церкви, бежавшие за границу, оставив без всякого попечения вверенные их водительству Епархии и этим нарушившие I-е правило Антиохийского Собора, повели оттуда сильную политическую агитацию против существующей у нас законной Советской власти. Все это, конечно, в сильной степени определило отношение Советской Власти к нашей Православной Церкви. Сейчас безпристрастно обозревая эти пережитые уже страницы нашего прошлого, мы должны признать свои ошибки и исправить их. Многие из нас поддались чувству естественной скорби и забыли, что церковь Христова всегда была сильна не внешней организацией, а могучим, одухотворенным чувством веры, пламенными религиозными переживаниями и всепрощающей братской любовью, которая объединила всех во Христе. Не в золоте и серебре и не в драгоценных ризах и камнях, сила Христовой церкви, а в колоссальном нравственном ее авторитете, в Божественной Благодати ее Основоположника Господа Нашего Иисуса Христа. Вот почему мы со спокойной совестью высказываем свое глубокое сожаление по поводу прежних политических выступлений против существующего у нас Советской Власти со стороны некоторых иерархов, как внутри нашей страны, так и за пределами ее.

Развал церкви, проявившийся в упадке освященной веками Церковной дисциплины в отсутствии центрального органа, безсилии и беспомощности в делах церковного управления Епископов, большая часть которых, не пользуясь доверием Соввласти, лишена возможности осуществлять свои архиерейские обязанности, – этот развал в церкви породил ереси, расколы, и разные сектантские заблуждения. В настоящее время Церковь на Украине, можно сказать, раздирается на части самосвятами, обновленцами, Лубенцами, Дияльной церковью и проч. Если присоединять сюда проявляющееся еще и теперь со стороны даже высших представителей Церкви, например, бежавших за границу Епископов, увлечением политиканством и политикой, если принять на конец во внимание отсутствие специальных – пастырских школ для подготовки служителей алтаря, отсутствие печатного органа и проч. то понятно станет, как далека современная церковная жизнь на Украине от жизни нормальной, спокойной и мирной.

С чего же начать нам, приступая к благоустроению христианской церковно-общественной жизни на Украине.

Мы не ошибемся, если примем к руководству Заповедь Апостола Павла, который не просто предлагает или заповедает христианам молиться за Властей и всех людей, но усиленно просит, умоляет их исполнять этот долг – прежде всего – умоляет молиться за власть. Конечная цель этой молитвы за всех людей – исполнение воли Господа Иисуса Христа, „который хочет, чтобы все люди спаслись и в разум истины пришли“ (Тимоф. 2, ст. 4)⁴.

Последуем и мы этой заповеди Апостольской в своей жизни и деятельности, тем самым, содействуя воли нашего Спасителя о спасении всех людей, мы положим прочное основание нашему спокойному житию в условиях настоящего времени.

В своей деятельности по устроению на земле царства Божия, Церковь неизбежно должна соприкасаться с властью гражданской, так как члены ее в то же время и члены гражданского общества. Как должны поступать руководители церковной жизни и их пасомые, чтобы согласие с властью правительственной и тихое, мирное житие не нарушалось.

Церковные деятели должны строго согласовываться с законами – Евангельскими, с учением святых Апостолов и вообще с церковными преданиями. В этих законах и преданиях нет ничего такого, что противоречило бы законам Государства. С другой стороны, христиане члены государства должны подчиняться и власти Государственной согласно учения Святого Апостола „Всяка душа властям предрержащим да повинуется, несть власть еще не от Бога, сущия же власти от Бога учинены суть“⁵ (Римл. XIII, 1). Повиновение власти – долг всякого последователя Христа. Долг этот свято исполнял и сам Иисус Христос, который и других научил воздавать кесарево кесарю. Так поступали и святые Апостолы и первых веков христиане, кои, по свидетельству истории, были лучшими подданными своих властей, самыми добросовестными и честными исполнителями обязанностей Государственных. Так и мы должны честно, не за страх, а за совесть исполнять лежащий на каждом из нас гражданский долг и в точности исполнять распоряжения власти, нашим религиозным, нравственным и каноническим обязанностям не противоречащие.

Обязанность пастырей церкви Христовой благоустроение на земле царства Божия, и приготовление через то христиан к унаследованию вечного небесного царствия. Христос Спаситель на вопрос Пилата: „Царь ли ты Иудейский“ ответил: „Царство мое не от мира сего“, а в другой раз обращаясь к слушателям сказал: „царствие Божие внутри Вас есть“ (Луки XIII, 21)⁶. Святой Апостол Павел разъясняет это учение Спасителя в том смысле, что Царство Божие не есть накопление одних лишь материальных благ, не есть пища и питье, а правда мира – и радость в святом духе (Рим. XI, 17)⁷, она есть состояние внутреннее и обуславливается развитием не внешних сторон человеческой жизни, а внутренним усовершенствованием людей, к заботе об их религиозно-нравственном развитии и должна быть направлена вся деятельность, весь труд пастырей церкви. Само собой понятно[,] что эта деятельность должна быть совершенно чуждой вторжению в сферу государственных политических

отношений. Кратко сказать Церковь Христова, как провозвестница Царства Божия должна быть в своей деятельности аполитична. Божественный Основатель Христианства и его Апостолы не занимались решением вопроса о том, что такое власть, которой всякая душа должна покоряться, они не создавали никаких государственных форм и не писали никаких конституций. Так смотрели на характер и сущность пастырского делания и святые отцы, например Святой Киприан⁸ пишет: „каждый удостоившийся священства, должен служить только алтарю и жертвам, заниматься только молитвами и молениями, и не оставлять *церковь для занятий*⁹ земными и мирскими делами, но трудиться денно и ночью для [дел] небесных и духовных“. Так решается этот вопрос и в канонах, например 81, Апостольское правило гласит, „рекли мы, яко не подобает Епископу или Пресвитеру вдаваться в народные управления, но не дело да будет опустительно быть в делах церковных. Или да будет убежден сего не творити, или да будет извержен“¹⁰.

Получив права легального существования, мы должны признать что вместе с правами на нас ложатся и обязанности по отношению к той власти, которая дает нам эти права.

Заместитель Патриаршего Местоблюстителя Высокопреосвященнейший Митрополит Нижегородский Сергей в своем и Синода при нем послании пишет:

„Мы хотим быть православными и в то же время сознать Советский Союз нашей гражданской родиной – радости и успехи которой наши радости и успехи – а неудачи – наши неудачи. Всякий удар, направленный в союз будь то война, бойкот, какое-нибудь общественное бедствие или просто убийство из-за угла, подобно Варшавскому¹¹, создается нами, как удар, направленный в нас. Оставаясь православными, мы помним свой долг быть гражданами Союза не только за страх, но и по совести, как учил нас Апостол“ (Рим. XIII, 5)¹².

Мы полностью разделяем эти слова и ими должно определяться наше отношение к Соввласти: как граждан ее. Людям, не разделяющим наше мнение, „придется или переломить себя и оставив свои политические симпатии дома, приносить в церковь только веру и работать с нами только во имя веры, или если переломить себя они не смогут, по крайней мере не мешать нам, устранившись от дела“¹³. Так вполне справедливо писал далее Высокопреосвященный Митрополит Сергей.

От лица Нашей Украинской Православной Старославянской Иерархии и паствы настоящим заявляем нашу покорность Социалистической Республике в делах, не касающихся нашей религиозной совести, вменяем себе в обязанность гражданского долга засвидетельствовать перед Соввластью нашу искреннюю готовность быть вполне законопослушными гражданами Советского Союза и не принимать решительно никакого участия в каких-либо организациях, кружках и предприятиях, действующих во вред Союзу, не допускать бесед и проповедей, которые бы заключали в себе политический элемент, твердо обещаем не дать вовлечь церковь в какую-нибудь политическую авантюру, и никому не позволим прикрывать именем церкви свои политические вождения. Признаем наконец за правило что всякое духовное лицо, которое не пожелает признать своих гражданских обязанностей пред Советским Союзом, как мы признали, тем заявить, что оно не желает работать вместе с нами на пользу Всеукраинской Православной Старославянской Церкви.

Осуждая и запрещая вмешательство духовенства в дела политические, Церковь Украинская не имеет и не имела никакого решительно общения с духовенством, находящимся в эмиграции, и в своей деятельности совершенно от него независима.

В 1922 году Святейший Патриарх Тихон прислал нам в Киев письмо, осуждающее Митрополита Антония Храповицкого за известный Карловицкий Собор. В письме этом Святейший Патриарх выразил решение, что митрополиту Антонию „не следует возвращаться в Киев“. Собор епископов Украины под нашим Председательством в том же году постановил освободить Митрополита Антония от должности Митрополита Киевского и Галицкого и назначить выборы нового Митрополита. А в дальнейшем время компетентные органы должны озаботиться строжайшим расследованием обстоятельств, предшествовавших и сопутствовавших осиротелые Епархии, брошенных бежавшими пастырями и Архипастырями, продолжающими до сих пор использовать свое церковное положение в целях нецерковных, для справедливого их осуждения.

Итак, в сознании своего нравственного долга, мы обращаемся ко всем верным чадам Православной Украинской церкви с призывом быть законопослушными и лояльными гражданами нашего Советского Государства. Пусть наша Государственная власть мирно и спокойно творит свою задачу – развития всех сил страны и неуклонный подъем экономического благосостояния трудящихся масс города и деревни.

Мы же, исполняя заповедь Христову о любви к ближним, вознося ежедневно заповеданную нам молитву к Отцу нашему небесному – „Отче наш“, будем стремиться привлекать ко Христу всех наших братьев, верующих своею молитвою и примером добродетельной жизни.

Поступая таким образом, мы будем тоже приносить пользу государству: человек, воспитанный в верности обетам, данным им при крещении, послушное чадо святой церкви, богобоязненный и высоконравственный всегда будет честным, благонадежным, полезным гражданином Государства земного.

Дерзаем закончить сие наше послание словами святого Апостола Павла: Молитесь о нас, ибо мы уверены, что имеем добрую совесть потому что во всем желаем вести себя честно. Бог же мира да

усовершит Вас во всяком добром деле к исполнению воли Его производя в Вас благоугодное Ему через Иисуса Христа. Ему слава во веки веков. Аминь (Евр. XIII, 18, 21)¹⁴.

Смиранный Митрополит Михаил
Экзарх Украины.
4/17 ноября 1927 г.
г. Харьков

*С подлинным верно:
Секретарь: [підпис нерозбірливий].*

Державний архів Полтавської області. – Ф. Р-2126. – Оп. 1. – Спр. 670. – Арк. 5–8. Копія. Машинопис.

Коментарі

¹ Дописано від руки.

² Михайл (Єрмаков Василь Федорович, 1862–1929 рр.) – митрополит Київський і Галицький, Патріарший екзарх всея України. Народився 31 липня 1862 р. у Санкт-Петербурзькій губернії. 1887 р. – закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. Пострижений у мантию, рукопокладений на ієромонаха, призначений викладачем Київської духовної семінарії. З 1888 р. – інспектор Орловської духовної семінарії, з 1890 р. – Санкт-Петербурзької духовної академії. З 1893 р. – ректор Могилівської духовної семінарії, згодом – Волинської. З 1899 р. – єпископ Новгород-Сіверський, вікарій Чернігівської єпархії. 1899–1903 рр. – єпископ Ковенський, вікарій Литовської єпархії; 1903–1905 рр. – єпископ Омський і Семипалатинський. 1905–1921 р. – єпископ Гродненський і Брест-Литовський, з 1912 р. – архієпископ Гродненський і Брест-Литовський. У 1917–1918 рр. брав участь у Помісному Соборі Російської православної церкви. З 23 липня 1921 р. – митрополит Київський і Галицький, Патріарший екзарх всея України. Перебував на цій посаді у 1921–1924, 1927–1929 рр. 5 лютого 1923 р. заарештований владою з метою ослаблення підлеглої йому церковної структури, активізації діяльності контрольованої владою „Живої Церкви“ та посилення церковного розколу. До 1925 р. перебував в ув'язненні, пізніше – на засланні у Ташкенті. 1925–1926 рр. проживав у Москві без права виїзду, потім знову на засланні у м. Прикумську Терської області на Північному Кавказі. 1927–1928 рр. – перебував у Харкові. Грудень 1927 р. – призначений митрополитом Сергієм Страгородським членом Тимчасового патріаршого Синоду. У 1928–1929 рр. жив у приміщенні Михайлівського Золотоверхого монастиря. Помер 30 березня 1929 р. Похований на території Святої Софії у Києві.

³ Сергій (Страгородський Іван Миколайович, 1867–1944 рр.) – патріарх Московський і всея Русі. Народився 11 січня 1867 р. в Арзамаському повіті Нижегородської губернії у сім'ї священника. 1886 р. – закінчив Нижегородську духовну семінарію. 1890 р. – закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію. Пострижений у мантию, ієромонах, член Японської духовної місії. 1893 р. – доцент Санкт-Петербурзької духовної академії, інспектор Московської духовної академії. 1894 р. – настоятель посольської церкви в Афінах (Греція); архимандрит. 1895 р. – магістр богослов'я. 1897 р. – помічник начальника Японської духовної місії. 1899 р. – ректор Санкт-Петербурзької духовної семінарії. 1899 – інспектор Санкт-Петербурзької духовної академії. 1901 р. – ректор Санкт-Петербурзької духовної академії, доктор богослов'я. Хіротонізований на єпископа Ямбурзького. 1905–1917 рр. – єпископ Фінляндський і Выборзький. 1905 р. – архієпископ. 1917 р. – єпископ Владимирський і Шуйський. Возведений в сан митрополита. 1917–1918 рр. – член Помісного Собору Російської православної церкви. 1922–1924 рр. – підтримував обновленський рух, визнавши юрисдикцію Вищого церковного управління, а пізніше – Священного Синоду. Продовжував керувати єпархією. 1924 р. – прийняв покаяння і повернувся в лоно Московського патріархату. 1924–1934 рр. – єпископ Нижегородський (Горьковский) і Арзамаський. 8 грудня 1926 р. – 12 квітня 1927 рр. – в ув'язненні. 1925–1926, 1927–1937 рр. – заступник патріаршого місцєблєстителя. 1934–1943 рр. – митрополит Московський і Коломенський з титулом „Блаженнїйшїй“. 1937–1943 рр. – патріарший місцєблєститель. 1943–1944 рр. – патріарх Московський і всея Русі. 15 травня 1944 р. – помер у Москві.

⁴ За Синодальним виданням слова апостола Павла з першого послання до Тимофія: „Который хочет, чтобы все люди спаслись и достигли познания истины“ (1 Тим. 2: 4).“

⁵ За Синодальним виданням: „Всякая душа да будет покорна высшим властям; ибо нет власти не от Бога, существующие же власти от Бога установлены“ (Рим. 13: 1).

⁶ У тексті помилкове посилання. За Синодальним виданням: „царствие Божие внутри вас есть“ (Лк. 17: 21).

⁷ За Синодальним виданням: „Если же некоторые из ветвей отломились, а ты, дикая маслина, привился на место их и стал общником корня и сока маслины, то не превозносишь пред ветвями“ (Рим. 11: 17–18).

⁸ Кипріан Карфагенський (Фасцій Цецилій Кипріан) (бл. 201–258 рр.) – святий, християнський богослов, єпископ Карфагенський. Народився у багатій язичницькій сім'ї. Отримав класичну освіту. Був учителем словесності, займався адвокатурою. 246 р. прийняв хрещення. 248 р. – став пресвітером. 249 р. проти особистого бажання на вимогу всієї Карфагенської громади обраний на єпископа. У 250–251 рр. – під час гонін на християн за імператора Деція перебував на вигнанні, звідки продовжував

керувати церквою. Вимагав повторного хрещення тих, хто під час гонінь під загрозою репресій з боку влади приніс жертву язичницьким богам і тим самим зрадив християнську віру. За імператора Валеріана під час нових гонінь на християн, Кипріяна було страчено. Залишив по собі 66 послань і 12 трактатів. Основна спрямованість його праць – захист ідеї сильної церкви з чіткою ієрархією. Багато ідей Кипріяна щодо ієрархічної побудови церкви стали згодом нормами церковного управління.

⁹ Слід читати: „Церкви для заняття“.

¹⁰ Згідно з Канонами православної церкви або Книги правил, правила 81 Правил Святих Апостолів: „Рекли мы, яко не подобает Епископу или Пресвитеру вдаваться в народныя управления, но неопустительно быти при делах Церковных. Или убо да будет убежден сего не творити, или да будет извержен. Ибо никто не может двум господам работати, по Господней заповеди“.

¹¹ Мається на увазі резонансне вбивство білоемігрантом у Варшаві радянського повноважного представника у Польщі П.Л. Войкова 7 липня 1927 р.

¹² У посланні митрополита Сергія так: „Мы хотим быть православными и в то же время сознавать Советский Союз нашей гражданской родиной, радости и успехи которой – наши радости и успехи, а неудачи – наши неудачи. Всякий удар, направленный в Союз, будь то война, бойкот, какое-нибудь общественное бедствие или просто убийство из-за угла, подобное варшавскому, сознается нами, как удар, направленный в нас. Оставаясь православными, мы помним свой долг быть гражданами Союза „не только из страха, но и по совести“, как учил нас апостол (Рим. XIII, 5)“. *Цит за: Одинцов М.И. Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба вокруг нее // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 132.*

З послання апостола Павла до римлян за Синодальним виданням: „И потому надобно повиноваться не только из страха наказания, но и по совести“ (Рим. 13: 5).

¹³ У посланні митрополита Сергія так: „придется или переломить себя, и, оставив свои политические симпатии дома, приносить в церковь только веру и работать с нами только во имя веры, или, если переломить себя они сразу не смогут, по крайней мере не мешать нам, устранившись временно от дела“. *Цит за: Одинцов М.И. Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба вокруг нее ... – С. 132.*

¹⁴ За Синодальним виданням: „Молитесь о нас; ибо мы уверены, что имеем добрую совесть, потому что во всем желаем вести себя честно... Бог же мира да усовершит вас во всяком добром деле, к исполнению воли Его, производя в Вас благоугодное Ему через Иисуса Христа. Ему слава во веки веков! Аминь“ (Евр. 13: 18, 20, 21).

Summary

Author includes to scientific application unknown earlier text – Message from exarch Michael (Ermakov) to clergy and believers of 17 November 1927, explaining causes, which were coursed appearance of this document, commenting on its basic idea and underlining its social resonance.

О. Б. Татарченко

РОЗГОРТАННЯ АТЕЇСТИЧНОЇ РОБОТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст.

У наші дні, коли в Україні утвердилися свобода совісті та вільнодумства, проблеми історії релігії та історії церкви стали актуальними у наукових колах істориків. Зокрема актуальною стала проблема формування антирелігійної пропаганди у 1920-х – 1930-х рр. Вже значний внесок у розробку даної теми зробили український історик Дудка Л., російський історик Слезів А. та ін. Однак серед слабо досліджених питань вітчизняної історії залишається тема розгортання атеїстичної роботи на підприємствах Півдня України у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. Регіональний рівень розробки зазначеної тематики з використанням місцевого матеріалу потребує подальших досліджень науковців. Саме цей фактор і став вирішальним у визначенні теми даної статті. Автор ставить за мету привернути увагу істориків до актуалізації даного напрямку досліджень у вітчизняній історичній науці.

Із прийняттям Декрету про відокремлення церкви від держави, а школи - від церкви від 20 січня 1918 р. держава поступово почала розгортати антирелігійну пропаганду [1, с.371]. Почала виходити антирелігійна література, у центральній та місцевій пресі з'явилися публікації відповідного змісту. Одним із перших суспільних прошарків, котрий почали наворачати до безвірницького руху, стала категорія молодих працівників. Доказом цього може слугувати загальнономіські збори молоді членів союзу Всемедиксантруд Миколаєва від 29 грудня 1923 року, на котрих було заслухано доповідь т. Варнського та співдоповідь т. Дукача “Про Різдво Христове”. Збори прийняли резолюцію, у котрій зазначили наступне: “Молодь вважає, що капіталістичний лад протягом тисячоліття тримав робочий клас у кайданах темряви за допомогою релігії та усіляких свят, що є затемненням мас.